

ALABÁN PÉTER

*Kovách Imre: A vidék az ezredfordulón. A jelenkori
magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi
változásai*

*MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet)
Argumentum Kiadó, b. n., 2012. 244 oldal.*

A jelenkori magyar társadalom vizsgálata elválaszthatatlan az 1989-1990-es rendszerváltozás következményeitől, a makro- és mikro szinteken lezáródó és újonnan elinduló folyamatoktól, illetve azok gazdaság- és társadalomszerkezet-módosító hatásaitól. A gazdasági és demográfiai folyamatokon túl kialakult helyzetképet nagyban befolyásolták az 1990. évet követő munkaerő-piaci viszonyok – többnyire kedvezőtlen irányú – változásai. Különösen gyökeres fordulatnak számított ez a szocialista kor azon legfőbb politikai érvének tükrében, miszerint az állam feladatának tekinti a „teljes foglalkoztatás” elérését. Az 1968-as új gazdasági mechanizmus végrehajtása terén középpontba került és alkalmazott szocialista ideológia szerint a munkatevékenység alól csak azok mentesülhettek, akik koruknál fogva vagy valamilyen testi, illetve mentális jellegű egészségügyi probléma miatt nem voltak képesek munkavégzésre. A „kapun belüli munkanélküliség” hátterében ráadásul olyan átlagbér-szabályozás állt, amely nem az egyes dolgozók bérének emelésében, hanem a teljes bértömeg növekedésében érdekelt, sokszor ez által alacsony hatékonyságú és jövedelmező vállalatokat hozott létre. Az 1990 utáni gazdasági nehézségek a statisztikai adatsorokban is érződnek: több kategória eltűnt vagy összevonásra került (pl.: ipar-építőipar), s bár az előző évtizedkehez képest a terciér (szolgáltató) szektor felértékelődött, a termelő beruházások leálltak, az iparban történt negatív irányú változások az adatokban is megmutatkoztak. Különösen lesújtó az aktív kereső népesség óriási visszaesése.

A rendszerváltozás óta a több összetevős, a munkaerőpiac leépülésével szorosan összefüggő problémák tartós kezelése a mai napig nem megoldott kérdés annak ellenére, hogy gyakorlatilag valamennyi fejlesztési stratégia az ún. emberi erőforrás-potenciál földrajzi-területi egyenlőtlenségeinek mérséklését említi egyik legfontosabb kitűzött célként, ezen keresztül pedig a leszakadó térségek, rétegek, családok célirányos segítése lenne kiemelt feladat. E témakörben több méltán elismert összefoglaló kötet és tanulmány született már, amelyek alapos, a hazai és nemzetközi szakirodalomban jártas, többféle forrással dolgozó, a tudományos életben elismert szerzők alkotásai. Habár összefoglaló társadalomtörténeti monográfia még nem készült a

rendszerváltozást követő évekről, a társadalmi változások mégis - jól nyomon követhető módon - feldolgozottak. A „Magyarország története” című sorozat főszerkesztőjeként és a 23. zárókötet írójaként, Romsics Ignác a népesség demográfiai mutatóit és foglalkozási struktúráját igyekezett elsődlegesen vizsgálni, majd kitért a jövedelmek nagyságára és eloszlására, valamint a fogyasztási szokások, a lakáshelyzet és az egészségi állapot alakulására is. Az általános tendenciák ismertetésén túl módszertanilag fontos fejezet a jövedelmi elosztás milyenségét mutató ún. Gini együtthatóból kiinduló jövedelemegyenlőtlenségekről szóló rész. A statisztikai eloszlások egyenlőtlenségeit mérő indexszám bármely értéket felvehet 0 és 1 között, sokszor azonban százalékos skálára számítják át egészen 100-ig. Az ezredforduló Magyarországon már a 30-at is meghaladó érték jelentős különbségekre hívja fel a figyelmet: a társadalom első csoportjai jóval többet, míg az összlakosság közel 40%-a lényegesen kevesebbet keresett az átlagnál; utóbbiak esetében a **középmezőnytől való leszakadás is jelentős.**¹ A modernkori fogyasztói társadalom viszonyai között sokszor a kiábrándulás és a reményvesztettség jelei mutatkoznak: romló életkörülmények mellett az életszínvonalbeli különbségek fokozódása a magyar társadalom jelentős csoportjait fordította szembe a rendszerváltozással, miközben a végbement magánosítás és kárpótlás csak lassú tempót követett és a korrupció erősödését vonta maga után.

Kitekintést nyerhetünk, ha konkrét példákat veszünk szemügyre. A szakirodalom bőséges, a vidék és a vidékiség tekintetében mégsem teljes és folyamatos. A kontinuitásra nézve kivétel lehet a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Földrajztudományi Kutató Intézete által még 1982-ben jelent meg az „érett szocializmus” korszakát falutípusonként bemutató monográfia², majd - hosszú idő elteltével, a rendszerváltozást és az ezredfordulót követően – az MTA Társadalomkutató Központja által 2007-ben³ és 2011-ben⁴ kiadott „folytatása”. A szerkesztőpáros (Beluszky Pál és Sikos T. Tamás) neve természetesen nem ismeretlen, amit jelez közel három évtizedes munkásságuk a hazai falvak kutatása, s tipizálása terén. Kutatási összegzésként már a mű elején kitérnek a vidékformáló gazdasági és társadalmi folyamatokra, valamint az alkalmazott matematikai statisztikai módszerekkel megállapított hét fő falutípus ismérveire. A két fő fordulópontot jelentő szocialista időszak kezdetét (1948: a „fordulat éve”), majd a rendszerváltozást (1989-1990) követő évek változásait vezetik le a szerzők, hangsúlyozva, hogy az agrár-meghatározottság tévképzetét az adatok döntően cáfolják a közvélemény egy része előtt. 1960-ban már 40% alá esett, míg 1990-ben már alig haladta meg a 15%-ot a mezőgazdasági keresők aránya, miközben a községekben megindult a társadalmi

1 Romsics Ignác 2010: A Harmadik Magyar Köztársaság 1989-2009. Magyarország története 23. Budapest, 86.

2 Beluszky Pál-Sikos T. Tamás 1982: Magyarország falutípusai. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest.

3 Beluszky Pál-Sikos T. Tamás 2007: Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón). Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.

4 Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (szerk.) 2011: Változó falvaink. Tizenkét falurajz Kercaszomortól Nyírkárszig. Akadémiai, Budapest.

átrétegződés, egyes helyeken pedig rendkívül gyors ütemben került előtérbe a biztosabb megélhetést nyújtó ipari munkavállalás. A „falusi élet alkotóelemei” a század végére sem változtak sokat ezek után: a jellemzővé váló, munkához kötött ingázás mellett a hagyományos falusi közösségek, parasztcsalád-modellek felbomlása már korábban végbement, a „modern”-nek nevezett életmód összetevői átvették azok helyét és a legelzártabb közösségek is nyitottabbá váltak kifelé. Az alkotások lényeges „üzenete”, hogy a „magyar falu” a hazai vidékiség meghatározója.

Különösen érdekes tehát a társadalmi változások áttekintése térben és időben, illetve regionális és lokális szinteken. 1990 után alapvetően megváltoztak a fejlődést befolyásoló tényezők, az állami beavatkozás, a központilag elosztott források helyét nagymértékben átvette a piac, ami funkcionálisan (is) előtérbe állította a gazdasági racionalitást a telepítő tényezők vizsgálata és a beruházási döntések során. A magyar vidék és a területi egyenlőtlenségek több szempontú vizsgálata, összefoglalása sokáig azonban váratott magára.

Kovách Imre, a Debreceni Egyetem tanárának 2012-ben megjelent műve pótolta ezt a hiányt, amelyet – nem véletlenül – egyszerre mutattak be 2013 februárjában a 26 tanulmányt tartalmazó, s egy kutatássorozat első eredményeit közlő Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon címmel, ugyanannál a kiadónál megjelent kötettel, a „Könyvek a magyar vidékről és a társadalom integritásáról” című könyvbemutató rendezvényen. Az utóbbinál is szerkesztőként közreműködő szerző közel 30 éves kutatómunkájának részeredményeit tanulmányok formájában publikálta ugyan, azonban ez a kötet egy rendszerező, kiegészített átdolgozása ezeknek, s még mindig nem teljes. A nemzetközi és a hazai szakirodalom vidék meghatározásainak tisztázását a város és falu kapcsolatának elemzése követi a település- és társadalomszerkezet aszinkron változásinak nyomon követésével. A mezőgazdasági tulajdonváltás, a voltaképpeni „agrár-rendszerváltás”, illetve a vidék társadalmi változásai külön fejezetet kaptak, csak úgy, mint a hatalmi kapcsolatok, illetve az érdekek és az érdekérvényesítés lehetőségei. A történeti parasztság eltűnése, végül az erőforrások áttekintése, s a lehetséges alternatívák számbavétele zárja a művet, amely hatalmas terjedelmű bibliográfiával segíti a téma iránt érdeklődőket.

A diskurzusok és a fogalmi viták szövevényes hálójában nem egyszerű eligazodni, pedig Kovách gyakran használja a „rurális térség” és a „ruralitás” kifejezéseket. Kiderül, hogy az ún. agrárérintettség közvetett vagy közvetlen módon értelmezhető, miközben a vidék- és agrárpolitika sem ugyanaz. Érdekesen változott ellenben a vidék társadalmi képe a rendszerváltozást követően: „a falvakba költözés a társadalom gazdagabb és szegényebb egyharmadában a leggyakoribb”, azonban külön kategóriát képviselnek a differenciálódás következtében, nem kis strukturális hátránnyal küzdő „vidéki szociális gettók” és a mélyszegénységet tükröző „falusi underclass” lakóhelyei (47-48.). A háttérben a piacgazdaságra történő átállás, a második gazdaság jelentőségének elvesztése és az alsó középrétegek lecsúszása állt, ráadásul több hátrányos helyzetű kistelepülés lemaradásán a fejlesztési források sem segítettek.

Korábbi, az 1990-es évek közepén végzett vizsgálataira alapozva a szerző fontos megállapításokat tesz. Ezek szerint a társadalmi differenciálódás nem csupán a falvak és városok lakossága közötti különbségeket növelte meg régióként és kistérségként

eltérő arányokban, hanem a rurális társadalmakban is egyre nagyobb különbségeket hoz létre. Az ezredfordulót megelőzően a vidékiek legalább harmadának reménytelenné vált a helyzete, nagy részük munkával, megfelelő képzettséggel és mobilizálható vagyonnal sem rendelkezett. Nemzetközi összehasonlítás szerint hat posztszocialista ország rurális társadalmi közül (Lengyelország, Bulgária, Oroszország, Szlovákia, Cseh Köztársaság és Magyarország) a magyart jellemezték a legnagyobb különbségek. A szociális ellátásoknak, segélyeknek sem alakították ki a speciális falusi körülményekre adaptált változatait, míg a szociális munka és a szociálpolitika sokkal kevésbé volt hatékony a vidéki kistérségeken, mint a városokban. Az eredmény lesújtó képet fest; Kovách „jólét nélküli jóléti rendszer”-ről beszél a lokális redisztribúció helyén, kiemelve, hogy a magas mezőgazdasági foglalkoztatást prezentáló szocialista érában az állami redisztribúció részben a gazdaság más szektoraitól elvont és közvetlenül a mezőgazdaságnak juttatott forrásokat, részint a piaci melléküzemágak jövedelmét - lokális redisztribúcióval - a mezőgazdasági alapanyag termelésbe csoportosította át, s pont ez szűnt meg 1993-ra (102.). A mezőgazdasági kistermelés átalakult, a szektorban pedig szintén felütötte fejét a munkanélküliség.

A szerző MTA 2010-es doktori értekezése alapján készült könyv a bevezető és összegző részekkel együtt összesen nyolc fejezetre tagolható. A Bevezetés egy-egy rövid előzetes formájában enged betekintést a hat, részletes tárgyalt blokk tematikájába, de kutatás-módszertani útmutató is egyben, hazai és nemzetközi vonalon egyaránt feltüntetve azokat a vizsgálatokat, amelyek Közép-Európa vidéki régiói, valamint a kontinens más, az industrializáció tekintetében megkésett területeivel a hazai vidéki változások megértését, a nemzetközi összehasonlítás igényének szükségességét próbálja hangsúlyozni. Ennek első lépcsőjeként a definiálás nehézségeinek tisztázására tesz kísérletet.

Tudományok és azok részdiszciplínáinak szintjén sorra veszi az első fejezetben a vidékfogalom egyes vetületeit, s kitér a legújabb megközelítésmódokra is. Utóbbi igazolja, hogy a szerző nyomon követte az Európai Unió kutatási programjait, sőt ő maga is részt vett bennük interjúkészítések, vagy esettanulmányok készítése kapcsán. Az objektivitásra való törekvésre utal, hogy a különböző megközelítéseket bemutatva, azokat többféleképpen interpretálja, valamint felvonultatja a különböző vidékkonceptiókkal szemben felmerült kritikákat, problémákat is. Márpedig probléma akad bőven akár a vidékimázs, akár a rurális idill, vagy akár az ún. agrárérintettség fogalmát járjuk körbe. A Kovách Imre által szerkesztett egyik tanulmánykötet korábban már kiemelten foglalkozott az imázs és a vidékről szóló „képzetek” alakulásával, a magyar lakosság vidékképeit létrehozó és fenntartó folyamatokkal, a tudáshasználat és a hatalom összefonódásának hazai és nemzetközi vonatkozásaival, miközben saját tipológiát is alkot. Ez a vidékkel kapcsolatos képzeteket három csoportba rendezi: „a vidéket a mezőgazdasággal azonosító gondolatok, a vidéket a természettel és a hagyományokkal azonosító gondolatok és a vidéket a különböző

társadalmi, gazdasági problémákkal összekötő vélemények.”⁵ A folytatásban napvilágot látott, részben szintén általa szerkesztett és írt, 12 fejezetből álló másik mű ismerős szemléletet tükröz: „A realista, dokumentarista közelítésű, inkább pozitív vidékkép negatívvá változott. A rurális javarészt negatív tartalommal jelenik meg.”⁶ Ennek okait ugyan leginkább a szocialista érárt követő politikai és gazdasági változásokkal magyarázzák, mégis elmondható, hogy az identitáskutatások elméleti eredményeinek a vidék és a vidékiség kutatása során történő alkalmazása – módszertanilag - önmagában újszerű.

Kovách legújabb kötetében a közgazdasági, statisztikai és szociológiai megközelítésmódok egymás melletti kifejtésének igazi értéke, hogy egymás kiegészítőjeként érzékeltetik a „magyar ruralitás” szövevényes komplexitását és fogalmi keretein belüli diszkurzív versenyét, város és vidék különbözőségét, az urbanizáció és az ellenurbanizáció párhuzamosan futó sajátos ellentétét.

A Város és falu című rész a piacgazdasági váltás és a rendszerváltozás „hozta” társadalmi átrendeződéssel összefüggésben részletezi az „igazi vesztesek” új pozíciójának, a migráció új irányainak, továbbá a strukturális hátrányokat felhalmozó lakóhelyének, mint az ország tér- és területszerkezeti legfőbb összetevőit. A falusi térségek nagy része a vesztes települések közé került, beleértve ebbe főként sok észak-magyarországi, vagy alföldi települést. A rendszerváltozás vesztesei közül igen sokan élnek a falvakban, a „nyertesek” száma csekély. Ebben a részben kerül sor a faluosztályok és falutípusok ismertetésére, amely a társadalom egyfajta metszetének leképezése, csakúgy, mint más tipizálási eredmények. Kovách Imre öt fő falutípust különböztetett meg az ezredfordulón: 1. polgárosodó falvakat (ahol prosperáló kis- és középvállalkozások vannak); 2. üdülőfalvakat (amelyek a turizmusnak köszönhetik fellendülésüket); 3. stagnáló falvakat (ahol beindult egy lassú előregedési folyamat, s ahol állandósultak a foglalkoztatási problémák); 4. süllyedő falvakat (ahol beindult a szociális ellátórendszer nélkül megélni képtelen családokkal „töltődő” vidéki gettósodás); 5. a „másság” falvai (ahol valamilyen meghatározott szubkultúra dominál, s ez képezi a helyi közösség alapját) - életfeltételként más és más közeget képviselve (53). Csak összevetésképpen megemlítendő, hogy Beluszkynak és Sikosnak a 2001-es statisztikákon végzett falutipizálása összesen 7 főtípust és 14 altípust különböztet meg. Az első három főtípus (I., II., III.) „a szuburbanizációs–agglomerációs lejtőn kedvező pozíciót elfoglaló községek” csoportja, a IV. főtípus az „idegenforgalmi szerepkörű falvak, fürdőhelyek” csoportja. Az V. típus községeit azonosíthatjuk a hagyományos faluval, a VI–VII. főtípusok községei pedig apró- és kisfalvak. Utóbbiak vegyes képet mutatnak: a differenciálás alapja a munkaerő-piac, amely alapján a legnépesebb csoportot a hátrányos helyzetű települések alkotják igen magas, 900 fölötti számmal, miközben esetükben egyre inkább a szegénység társadalmi mutatói húznak határvonalakat.

5 Kovách Imre (szerk.) 2007: Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. L'Harmattan-MTA PTI, Budapest, 31.

6 Kovách Imre Imre–Csurgó Bernadett–Kiss László–Nagy Kalamász Ildikó (szerk.) 2007: Vidék- és falukép változó időben. Argumentum-MTA PTI, Budapest, 9.

A kifelé irányuló migráció a leszakadó, inaktív tömeg lakóhelyéül szolgáló térségekből folyamatos és nagymértékű. A falvak mellett viszont érdemes a városokat is szemügyre venni ebben a tekintetben. Az okok között részben a helyi népesség kicserélődését, összetételének megváltozását láthatjuk: az itteni (városi) képzettebb, iskolázottabb tömegeknek a rendszerváltás után is nagyobb a „kitörési” esélyük és több lehetőségük volt az elköltözésre a kedvezőbb adottságú régiókba (Dunántúl és Budapest), míg a kistelepülések kistérségei zömmel szegényebb, képzetlenebb tömegei előtt a gazdaságilag jobb mutatókkal rendelkező régiókba történő elköltözés lehetősége lezárult. A mobilitást a szakképzetlenség mellett az alacsony értékű, ezáltal szinte eladhatatlan ingatlanok magas aránya is nehezíti. Másrészt – kitekintve az országos viszonylatra – külön érdemes lenne megvizsgálni az ún. „lakóhelyi vonzerők” lakossági értékelését.

Négy fő fogalom köré épül a következő, Mezőgazdaság, privatizáció, koncentráció, a rendies keretek vége című fejezet, amely az agrár-rendszerváltás sajátosságait veszi sorra kiemelve egy lényeges „hozádeket”, miszerint a privatizáció és a kárpótlás nem állította vissza Magyarországon a mezőgazdaság kollektivizálása előtti tulajdon- és üzemstruktúrát (69). A közel 30 táblázatot bemutató rész bőséges statisztikai adatokkal támasztja alá a felvázolt folyamatok következményeit, melyeket többnyire az 1990-es évek, nagyobb távlatokban viszont több évtized tükrében vesz számba. A KSH források mellett felhasználásra kerültek olyan vizsgálatok is, mint például a más tanulmányokban is megjelenő, az „agrárérinthettség” terminusát bevezető Vidék 2005 – A vidék gazdasági és társadalmi helyzete című kutatás. Ennek eredményei alapján megállapítható, hogy az ország lakosságának több mint 60%-a közvetlen vagy közvetett módon agrárérinthettnak bizonyult a felmérés idején. Kovách ismerteti számok formájában (is) bemutatja a mezőgazdaság és élelmiszeripar GDP-ből és a nemzetgazdasági beruházásokból való részesedését, vagy a magyar mezőgazdasági termelés alakulását 1960-tól 1998-ig, de fontos táblázatokat közöl a gazdaságok, a földtulajdonosok, valamint a mezőgazdaságban, élelmiszeriparban foglalkoztatottak számának alakulásáról is, olykor több időmetszetben (pl.: 2000, 2010). A szektor hanyatlása, egyben új társulási és integrálási formák megjelenése időnként egymásnak ellentmondó képet festve utalnak egy jelenleg is zajló átmenetre, amely az agrárium szereplői közötti gazdasági kooperáció növekvő szerepére, illetve annak szükségességére hívják fel a figyelmet.

A magyar vidék arculata leginkább társadalmának, helyi társadalmi csoportjainak szembeötlő átalakulásán keresztül változott meg. A vidéki társadalom. Változás és állandóság fejezetcím ugyanakkor egyfajta sajátos, mégis kényszerű stagnálásra hívja fel a figyelmet, amelyben a népesség foglalkozási és gazdasági aktivitás szerinti – településkategóriánként változó - szerkezete átstrukturálódott a foglalkoztatottak, illetve a gazdaságilag aktívak hátrányára. A nyolc szempont alapján bemutatott helyzetkép gazdag statisztikára és korábbi szociológiai elemzésekre építve magas inaktivitási arányról, a szolgáltató (tercier) szektor elsőségéről, az ingázók magas arányáról (a városi lakókhoz képest), s a kistelepülések kiugróan magas munkanélküliségi rátájáról számol be. Legégetőbb problémának a vidéki szegénység

terjedését emeli ki a szerző, amely tömeges jelenséggé, szakadékszerűen tovább növeli a távolságot az egyes régiók között.

A tárgyalt kérdéskörök az egyenlőtlenségek aspektusából nézve támasztják alá Kovách állításait. Az állapotfelmérések sorában az immár két évtizede tudósító Társadalmi Riport legutóbbi kötete is kiemelten foglalkozik ezzel: a jövedelmi egyenlőtlenségek, a munkaerőpiac egyenlőtlenségei, az iskolai végzettség szerinti egyenlőtlenségek, továbbá azok változásának összetevői és szakaszai statisztikai és szociológiai módszereket alkalmazva világos irányba mutatnak. Medgyesi Márton és Tóth István György tanulmánya a jövedelemviszonyok terén 1995 és 2005 között már az addigi csökkenés utáni stagnálást mutatott ki, közel évi 4%-os GDP emelkedés mellett, azonban a világgazdasági válság később újból az egyenlőtlenségek növekedéséhez vezetett. 2009 és 2012 között az már egyértelműen látszik, amely mögött számtalan tényező és ok említhető. Ilyen például a magasabb és az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők között elmélyülő szakadék, vagy az újrafoglalkoztatás esélyeinek negatívumai a folyamatosan alacsony foglalkoztatási számokkal.⁷ Némileg másképp fogalmazva, s a hazai kutatásokra hivatkozva, Kovách Imre az oktatás és az iskolarendszer társadalmi különbségeket kiegyenlítő (vagy legalábbis mérséklő) funkcióvesztését említi (105.), amely így a kitörési stratégiák közül is kiesni látszik.

A hagyományosnak mondható rétegelemzések itt sem maradnak el, így az élitek, és a középrétegek (és vállalkozók) mellett a vidéki szegények és kisebbségek helyzetét emeli ki. Használva a szerző terminusát, a falusi underclass jelentős hányadát a romák teszik ki, akik egyre kevesebb eséllyel próbálkoznak munkajövedelmük és járulékaik legális kiegészítésével. A „vidéki kisebbségek” között leginkább a cigány népesség és a szegénység változó formáinak vizsgálatai voltak a leggyakoribbak. E tárgykörben több, azonos megközelítésmódot követő, részben társadalomtörténeti vonatkozású, részben szociológiai felmérésekre támaszkodó alkotás látott napvilágot az elmúlt években, így Kovách is felhasználta Kertesi Gábor és Dupcsik Csaba műveit, vagy Virág Tünde 2007-es alsószentmártoni beszámolóját, valamint 2010-es, falusi gettókról írt kötetét. A több területen hasonlóságot mutató szociológiai megközelítések sorába állítható továbbá Majtényi Balázs alkotmányjogász és Majtényi György történész első közös kiadványa is, amely Cigánykérdés Magyarországon 1945-2010 címmel 2012-ben jelent meg. Talán nem véletlen, hogy Kovách Imre művét pont Majtényi Balázs mutatta be az MTA Országház utcai épületében.

Az ötödik rész, az előzőeket követve, mégis némi meglepetésre a könyv közepén mutatja be a vidékpolitika hatalmi rendszerét, s a nemzetközi összehasonlítás természetesen itt sem marad el. Különböző szinteken (kormányzat és helyi önkormányzatok, hozzájuk kapcsolódó hatalmi hálózatokkal és a hatalmi körökbe újonnan belépőkkel) haladva követi nyomon 1990-től a vidék történetének egyes periódusait. A főbb állomások egyike egy olyan önkormányzatiság létrehozása volt,

7 Medgyesi Márton-Tóth István György 2012: A jövedelmi egyenlőtlenségek hosszú távú meghatározói Magyarországon. In: Kolosi Tamás-Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport 2012. TÁRKI, Budapest, 19-40.

amelyben csak a helyi (regionális és lokális) elitek – leginkább politikai kapcsolatháló révén - rendelkeznek érdekérvényesítő képességgel, míg a vidéki lakosság többsége nem rendelkezik gazdasági autonómiával. További súlyosbító körülményként merül fel az is, hogy a politika egyre erőteljesebben kívánja a civil szférát kisajátítani magának. Berettyóújfalu helyi politikai szereplőhálózatának ábrája szemléletesen mutatja be az uniós csatlakozással bevezetett, s a pályázatokon nyugvó forráselosztásokkal sokszereplőssé váló önkormányzatok kapcsolatrendszerét (144). Új szereplők tűntek fel a projektosztály tagjaiként, köztük tervezőkkel, szakértőkkel, irányítókkal, akikkel a hatalomgyakorlás módja is megváltozott. A hatalom szerkezete. Szereplők és érdekek című fejezet tehát nem véletlenül utal egy új fejlesztéspolitikai koncepció által megteremtett, projektesítéssel és részleges decentralizációval járó új rendszer és hatalmi csoport kibontakozására, amelyben a menedzser típusú szemlélet, vagy éppen az országos és európai uniós – egymáshoz folyamatosan közelítő - szinten egyaránt a személyes kapcsolatok függvényeként megjelenő lobbizás dominál. A könyv megjelenését követően egy évvel ez a fejezet megjelent a Hitel hasábjain is.⁸

A zárást megelőző hatodik rész egyik legvitatottabb problémájának maga a cím bizonyult. Kovách Kósa László javaslatára, az eredetileg használt „elparasztatlanítás” kifejezést „parasztatlanításra” cserélte és ezzel a kifejezéssel utalt a magyar társadalom egykor legnépesebb rétegének számító, történelmi értelemben vett parasztság eltűnésére, amely – megfogalmazása szerint - külső kényszer, politikai agresszió hatására következett be, nem pedig egy természetes társadalmi folyamat eredményeként. A közel 30 oldalas blokk alapját képező, európai összehasonlító és összefoglaló jellegű írása korábban két részletben már megjelent az Agrár Európa két egymást követő számában⁹, ezek kibővítése a most megjelent könyv egyik legértékesebb fejezete, amely strukturális, társadalmi és kulturális értelemben járja körbe a fogalomhasználat létjogosultságát. Ezt igazolandó, a (Europe's) „Green Ring” – a nemzetközi szakirodalomban közösnek elfogadott – fogalmának a bevezetése, amely kiemelve érzékelteti a hasonlóságokat és a különbségeket a megkésett fejlődésű területek agrárnépességének jelenkori történetében. A szemlélet- és definícióváltással új megközelítésben elemezték az agrárnépesség nagyarányú csökkenésének és a történelmi parasztság eltűnésének folyamatát, ami az európai integráció és a mezőgazdaság modernizálásának, valamint a szocialista és poszt szocialista korszak változásainak következtében indult el. Fő cél két kérdés, a „miben” és „miért” megválaszolása lett, amely Közép-Európa parasztatlanításának menetében végbement, s amely azonos eredményre és következtetésekre jutott: az ezredfordulóra eltűntek a paraszti rétegbe sorolható, azzal azonosítható társadalmi csoportok (175). A konklúzió világos, öt pontba foglalt okfejtésen alapszik: sikertörténetről nem beszélhetünk, hiszen a rurális társadalom tömegei elvesztették a felhalmozott anyagi, tudás- és kapcsolati tőkájuk javát, a paraszti lét formái eltűntek, a jövedelmi különbségek

8 Kovách Imre 2013: A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Hitel (26.) 2. 145-187.

9 Kovách Imre 2004: A magyar társadalom "parasztatlanítása" - európai összehasonlításban. 1-2. rész. Agrár Európa (8) 10. 41-43.; 11. 40-43.

szegmentáltabbá váltak, a hatalomnak, a gazdasági-társadalmin nyomásnak való ellenállóképességük gyengült. A parasztság hanyatlása ugyanakkor hármas struktúraváltással esett egybe időben: a szocializmus rendszerének lebontásával, majd a globalizálódással és az európai integrációval (203).

A mű zárórésze, a mintegy 40 oldalas bibliográfia előtti *Rustica Nova* („új vidék”) lényeges összegzése a jelenkori vidék ismérveinek. Térben és időben is van összefonódás, legalábbis erre utal a városi és egyre inkább a fogyasztás színterévé váló vidéki struktúrák „egymásba csúsza”, amely folyamatra a szerző a hibriditás kifejezést használja. Ez az átmenet(iség) a vidék társadalomszerveződésének két típusát alakította ki: a leszakadó régiókat, ahol magas a munkanélküliség aránya, valamint a városokkal szimbiózisban lévő településeket, melyek minden szinten távolabb állnak a leszakadó társaiktól, mint a városoktól. Jelentős változás a diverzifikáció és a vidék „kulturális fordulata” is, habár utóbbi téren a vidék megítélése inkább negatív, mint idilli képet fest. A paraszti társadalom intézményei, valamint az egyének értékeit, viselkedését és szokásait ellenőrző közösségi kontroll véglegesen az 1990-es években adta át helyét a fogyasztói társadalomnak, a globalizáció „értékeinek”.

Összefoglaló, statisztikai adatfelvételeken nyugvó, bőséges nemzetközi és hazai szakirodalmi (kutatási) eredményeket közlő, témaspecifikus, mégis hiánypótló doktori értekezés és további kutatásokra ösztönző munka Kovách Imre kötete. Társadalmi vonatkozásokon túl a gazdasági szerkezetváltás folyamata is nyomon követhető szoros összefüggésben az előbbi folyamataival. Egyfelől az állami vagyon magánosítása, másfelől a gyors ütemben leépülő, nehézipar-centrikus szocialista nagyiparnak a kevésbé munkaerő és nyersanyagigényes iparágakkal történő „felváltása”, harmadrészt a mezőgazdaság üzemszervezetének alapvető megváltozása döntően befolyásolta a társadalomban zajló belső folyamatokat is. Mint láthattuk, mindez magával hozta a munkaerőpiac, a foglalkoztatás átalakulását, a kilencvenes évek elején gyorsan emelkedett a munkanélküliség, meredeken csökkent az aktív keresők száma és aránya. Ezzel párhuzamosan új társadalmi csoportok jelentek meg, többek között jelentősen nőtt a kisvállalkozók száma, kialakult a hazai nagytőkések csoportja, növekedett a társadalmi differenciálódás, a jómódúkénál gyorsabban nőtt az alsótársadalmi és/vagy szegénységben élők száma és aránya. A vidék vizsgálata, az ott élők társadalomképe szemléltetheti leginkább a magyarországi rendszerváltozás folyamatát és annak valóság-hű mérlegét kellően bizonyítva, hogy az ezredforduló előtti és utáni évtizedben a hazai rurális társadalmat a teljes átalakuláshoz vezető hatások érték.